

Upotreba romskog jezika u obrazovnom sistemu
u Crnoj Gori
(Studija slučaja: škole u opštini Nikšić)



BEST PRACTICES
for
ROMA INTEGRATION
in the Western Balkans

Autor: Senad Sejdović



Funded by the EU

Impresum

Objavljeno u decembru 2013. godine:

Autor:

Senad Sejđović

Lektura:

Tatjana Čosović

Dizajn:

comma | communications design

Za sadržaj ove publikacije odgovoran je autor, a pisanje studije podržao je projekat „Primeri dobre prakse u procesu integracije Roma“ (eng. BPRI). Ovaj izveštaj objavljen je zahvaljujući finansijskoj podršci Evropske unije, u okviru BPRI projekta koji sprovodi OEBS-ova Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava (eng. ODIHR). Svako gledište, izjava ili mišljenje izraženo u ovoj publikaciji ne odražava nužno zvaničnu politiku Evropske unije niti OEBS-ove Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava.

Upotreba romskog jezika u obrazovnom sistemu u Crnoj Gori (Studija slučaja: škole u opštini Nikšić)

Autor: Senad Sejdović
decembar 2013.



Senad Sejdović, aktivista i član Vijeća romske nacionalne manjine u Crnoj Gori, odabrao je temu obrazovanja na romskom jeziku za ovu studiju jer smatra da je to ključni faktor za uključivanje romske dece u sistem obrazovanja. Poznavanje jezika utiče na ostvarivanje prava Roma i u drugim oblastima: trenutno se u Crnoj Gori ne može dobiti nijedan lični dokument na romskom jeziku, ne može se dobiti ni jedno suđenje sa sudskim tumačem romskog jezika jer ih jednostavno nema u državi, itd. Promjena je potrebno a gdje ih pokrenuti osim u prosvjeti gdje buduća pokoljanja treba da pamte ne samo jezik već i kulturu svojih predaka. Zato je naglasak bio na upotrebi romskog jezika u osnovnom obrazovanju a djeci bi sigurno bilo lakše da prebrode jezičku barijeru uz romske medijatore i asistente.



Osnovna škola u Nikšiću

Sadržaj

I Cilj studije		9
II Zakonski okvir		11
III Opis trenutnog stanja		15
3.1 Uvod		15
3.2 Državne institucije		17
3.3 Međunarodne i lokalne nevladine organizacije		19
IV Studija slučaja: škole u opštini Nikšić		23
V Zaključci		27
VI Preporuke		29
VII Bibliografija		31
VIII Spisak intervjuisanih predstavnika institucija i organizacija		33
IX Upitnici		35

I Cilj studije

Studija ima dva cilja. Prvi cilj se odnosi na sagledavanje stanja u vezi sa upotrebom romskog jezika u obrazovnim ustanovama, na osnovu studije slučaja u opštini Nikšić. Stanje je analizirano u odnosu na zakonodavstvo – Ustav i zakone Crne Gore, te pravno obavezujuće dokumente (Okvirna konvencija o zaštiti manjina, Povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, Konvencija protiv diskriminacije u odgoju i obrazovanju i Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori –2016¹).

Drugi cilj tiče se razmatranja važnosti obrazovanja na manjinskom jeziku za romsku djecu. Pritom, studija uzima u obzir i rezultate preatećih mjera u okviru pilot projekata, kao što su uvođenje asistenata u nastavi i uključivanje medijatora koji omogućavaju bolju komunikaciju između škola i roditelja.

Analiza je praćena preporukama za poboljšanje postojećih politika u ovoj oblasti, što je od ključnog značaja za osnaživanje romske zajednice u Crnoj Gori.

1 Vlada Crne Gore, Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016, <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=99613&rType=2>.

II Zakonski okvir

Prema Nacionalnoj strategiji za poboljšanje položaja Roma i Egipćana i usvojenim međunarodnim sporazumima i poveljama, Romi se smatraju manjinskim narodom u Crnoj Gori². Na osnovu tih dokumenata i Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, romski jezik treba da bude priznat kao zvaničan jezik; međutim, da li je to zaista slučaj?

Crna Gora je potpisnica Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima³, ali uprkos tome, romski jezik se ne koristi kao službeni jezik. U Povelji je precizirano da zemlje potpisnice preuzimaju obaveze da na onoj teritoriji na kojoj su jezici manjina zastupljeni, u skladu sa okolnostima u vezi sa svakim jezikom i bez ometanja učenja zvaničnog jezika države, omoguće obrazovanje na odgovarajućem regionalnom ili manjinskom jeziku u skladu sa potrebama u državi i brojem djece.

Ratifikacijom Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, Vlada Crne Gore prepoznala je romski jezik kao poseban manjinski jezik, ali ga nije uključila

2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Evropska socijalna povelja, Okvirna konvencija Savjeta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina, Povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima.
3. Crna Gora je predala Prvi i Drugi izvještaj o primjeni Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, prema kojima romski jezik zaostaje u odnosu na primjenu ostalih manjinskih jezika, npr. albanskog; Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, <http://balkanshumanrights.org/bcms/wp-content/uploads/2010/02/Evropska-povelja-o-regionalnim-i-manjinskim-jezicima.pdf>.

u obrazovni sistem. Naime, romski kao manjinski jezik nije zastupljen kao mater-
nji jezik u obrazovnim ustanovama. Prema Prvom i Drugom izvještaju Crne Gore
o primjeni Okvirne konvencije i Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim je-
zicima⁴, razlog za takvo stanje je činjenica da romski jezik nije standardizovan i da
ne postoji kvalifikovan nastavni kadar koji bi mogao da izvodi nastavu na rom-
skom jeziku.

Prema Ustavu Crne Gore⁵ crnogorski jezik je službeni jezik u Crnoj Gori, pri čemu
su u službenoj upotrebi i srpski, bosanski, albanski i hrvatski. Romski jezik se
ne spominje u Ustavu. Nacionalno zakonodavstvo ne definiše pojam regional-
nih ili manjinskih jezika, ali je Crna Gora potpisnica Evropske povelje o regional-
nim ili manjinskim jezicima, koja romski jezik definiše kao manjinski. Strategija
za poboljšanje položaja Roma i Egipćana smješta pitanje jezika u poglavlje ko-
je se odnosi na identitet i kulturu, ali ne i na obrazovanje Roma. U poglavlju ko-
je se odnosi na obrazovanje, Vlada Crne Gore ohrabruje predstavnike civilnog
sektora da podstaknu proces kodifikacije romskog jezika kako bi se nakon toga
obrazovao nastavni kadar i jezik uveo u obrazovni sistem. Tim poglavljem takođe
je predviđeno uvođenje asistenata u nastavi kao podrške obrazovanju romske i
egipćanske djece.⁶ Prema članu 13. Zakona o manjinskim pravima i slobodama:

*Manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice
i njihovi pripadnici imaju prava na školovanje na svom
jeziku i na odgovarajuću zastupljenost svog jezika u opštem
i stručnom obrazovanju, u zavisnosti od broja učenika i
finansijskih mogućnosti Crne Gore. [Ta prava] ostvaruju se u
svim stepenima vaspitanja i obrazovanja, [...] kroz posebne
škole ili posebna odjeljenja u redovnim školama. Nastava
se izvodi u cjelosti na jeziku manjinskih naroda i drugih
manjinskih nacionalnih zajednica.⁷*

Prilikom ratifikacije Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima,
polazeći od postojeće prakse službene upotrebe jezika u obrazovanju, precizira-
no je da su jezici u Crnoj Gori za koje se preuzimaju obaveze iz trećeg dijela pov-
elje: albanski i romski. Albanski jezik je predmet u školama u sredinama gdje žive

4 Prvi izvještajni krug Crne Gore o primjeni Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima
objavljen je 2010. u Strazburu; Izvještaj Komiteta eksperata o Evropskoj povelji, http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/report/EvaluationReports/MontenegroECRML1_me.pdf;
Prvi izvještaj Crne Gore o Povelji, 2007, <http://postjugo.flg.uj.edu.pl/baza/files/268/jezici-montenegro.pdf>.

5 Član 13. stav 1. Ustava Crne Gore.

6 Djeca koja pripadaju populaciji Egipćana kao maternji jezik koriste albanski.

7 Zakon o manjinskim pravima i slobodama.

Albanci – u Podgorici (u gradskoj opštini Tuzi) i opštinama Plav i Ulcinj.⁸ Romski jezik nije nigdje više uveden.

Upotreba jezika i pisma

Upotreba jezika i pisma u nastavi predmet je nekoliko zakona⁹. Godine 2006, Crna Gora je kao dio Državne zajednice Srbije i Crne Gore ratifikovala značajan dokument Savjeta Evrope – Evropsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima. Nakon sticanja nezavisnosti, Crna Gora je prihvatila albanski i romski kao manjinske jezike. Godine 2011, izmjenama zakona u oblasti obrazovanja na maternjem jeziku, predmet koji se do tada zvao „maternji jezik“ preimenovan je u predmet pod nazivom „crnogorski, srpski, hrvatski i bosanski jezik“ – četiri jezika koja su istog korijena i porijekla, za razliku od albanskog i romskog jezika koji su različiti.

Dokumenta koja predviđaju upotrebu romskog kao manjinskog jezika u obrazovanju su sljedeća: Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, Akcioni plan Dekade Roma 2005–2015, Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016, Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju (član 22) i Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju. Sljedeći zakoni u oblasti obrazovanja takođe su usaglašeni sa Evropskom poveljom o regionalnim ili manjinskim jezicima: Zakon o manjinskim pravima i slobodama, Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (član 24), Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju (član 4), Zakon o visokom obrazovanju (član 6).

Evropskom poveljom o regionalnim ili manjinskim jezicima i pozitivnim propisima u Crnoj Gori prihvaćena je upotreba manjinskih jezika u obrazovanju. Međutim, to nije primenjeno u praksi.

8 Prvi izvještajni krug Crne Gore o primjeni Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima objavljen je 2010. u Strazburu; Izvještaj Komiteta eksperata o Evropskoj povelji, http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/report/EvaluationReports/MontenegroECRML1_me.pdf.

9 Najrelevantniji zakoni su sljedeći: Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, Zakon o predškolskom vaspitanju, Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Zakon o srednjoj stručnoj školi i Zakon o gimnaziji.

Prijemni testovi

Prihvaćeno je korišćenje progresivnih matrica kako bi se obezbijedilo nediskriminatorno testiranje djece za upis u osnovnu školu. Međutim, iako je nediskriminatorno, takvo testiranje nije prikladno jer osobe koje sprovode test ne znaju romski jezik, čime se otežava kvalitetno ispoljavanje sposobnosti djece koja se testiraju.

Prema članu 5. **Zakona o manjinskim pravima i slobodama**, nacionalne manjine ostvaruju puna prava koja ne mogu biti manja od dostignutih, pod jednakim uslovima, u cilju obezbjeđivanja njihove stvarne jednakosti sa ostalim državljanima. Prema članovima 14. i 15. tog zakona, pripadnicima manjinskih naroda obezbijeđeno je obrazovanje na maternjem jeziku i alternativno učenje manjinskog jezika, kao i sprovođenje obrazovnih programa u školama sa nastavom na službenom jeziku, koji sadrže teme iz maternjeg jezika i književnosti, istorije, umjetnosti i kulture manjinskih naroda [...] i druge sadržaje koji pospješuju međusobnu toleranciju i suživot.

Prema **Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju**, u školama sa značajnim procentom manjinskih učenika treba da bude primijenjen odgovarajući nastavni program, koji uključuje učenje maternjeg jezika u nižim razredima osnovne škole i uključivanje tematskih cjelina u nastavne programe vezane za istoriju i kulturu te manjinske zajednice.

Fleksibilnost nastavnog programa (20% sadržaja je predmet dogovora)

Nastavni plan i program osnovnoškolskog obrazovanja je koncipiran tako da je ostavljena mogućnost da 20% sadržaja kreiraju nastavnici, roditelji i škole u saradnji sa lokalnom zajednicom, u skladu sa članom 22. **Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju**. Međutim, i pored toga, osnovne škole za znatnim brojem romske djece nemaju usvojene programe sa sadržajima na romskom jeziku niti nastavu sa sadržajima kulturnih odlika te populacije. U tim školama nijesu uvedeni asistenti u nastavi u vidu podrške ili kao alternativni vid učenja romskog jezika.

III Opis trenutnog stanja

3.1 Uvod

Prema dokumentima i stavovima koje su iznijeli ispitanici iz fokus grupa i obavljenim intervjuima, razlozi visoke stope neobrazovanosti romske manjine su mnogostruki, često isprepletani i duboko ukorijenjeni u sistem, što dodatno otežava njihovo kvalitetno rješavanje. Izuzetno loša socio-ekonomska situacija u kojoj žive romske porodice i nepostojanje elementarnih uslova za normalan psiho-fizički razvoj djece svakako predstavljaju jednu od najozbiljnijih prepreka za njihovo upisivanje u školu.

Analizom dobijenih podataka može se konstatovati da najveći broj pripadnika romske i egipćanske zajednice živi u uslovima ekstremnog siromaštva i veoma loših standarda, posebno u zdravstveno-higijenskom smislu. Prema podacima Savjeta romske nacionalne manjine, 20% njih ne posjeduje lična dokumenta, te stoga nema zdravstveno i socijalno osiguranje i nema pristup obrazovanju. Oko 28,1% je nepismeno¹⁰, a neki ne govore službeni jezik. Godine 2004, srednju školu je završilo svega 20 Roma i Egipćana¹¹ pri čemu je taj broj i danas mali. Većina Roma i Egipćana je nezaposlena, a oni koji su zaposleni obavljaju najman-

10 Drugi Izvještaj Crne Gore o ostvarivanju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?Id=108632&rType=2>

11 Razgovor sa Sokoljom Beganajem iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava.

je kvalifikovane i plaćene poslove ili obezbjeđuju minimalne zarade obavljanjem samoukih vještina i zanata, što ih dovodi u krajnje nezavidan i nekonkurentan položaj na tržištu rada.¹²

Jezička barijera predstavlja jednu od glavnih prepreka njihovom uključivanju i pozicioniranju na tržištu rada. Dva aspekta nastavnih programa imaju posebnu važnost za Rome: socijalno uključivanje i postojanje dvojezičnog programa. Pristup dvojezičnom programu posebno je značajan u prvim godinama školovanja – u predškolskom obrazovanju i nižim razredima osnovne škole, pošto se u tom razdoblju lakše razvijaju osnovne vještine i sposobnosti na maternjem jeziku djeteta. Istraživanja pokazuju¹³ i da je kvalitet znanja na maternjem jeziku od velikog značaja za opšti jezički razvoj djece, te da dobro poznavanje maternjeg jezika predstavlja solidnu osnovu za usvajanje drugog jezika. Tamo gdje su škole i obrazovni sistemi etnocentrični i ne razvijaju dvojezične programe za predškolsko i osnovno obrazovanje, dovodi se u pitanje djelotvornost pedagoškog rada.

Istovremeno, dvojezična politika može biti veoma skupa, a u slučaju romskog jezika, gdje se često koristi niz dijalekata i čija je standardizacija predmet rasprava, zvanična dvojezična politika i izrada odgovarajućih materijala predstavljaju finansijski i tehnički izazov za Ministarstvo prosvjete. Međutim, postoje dokazane metode¹⁴ za rad u dvojezičnim sredinama i unaprijeđenje učenja pomoću podsticanja i njegovanja maternjeg jezika, koje se mogu i trebaju koristiti u učionicama čak i kada ne postoji zvanična politika dvojezičnosti.¹⁵

U Crnoj Gori ne postoji obrazovna ustanova koja u nastavi primjenjuje obrazovanje na romskom jeziku. Romski jezik ima 14 dijalekata, ali 99% Roma u Crnoj Gori govori gurbetskim dijalektom¹⁶, što olakšava postupak standardizacije i mogućnost uvođenja romskog jezika u nastavu. Međutim, trenutno ne postoji

12 Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016.

13 Prvi izvještaj Crne Gore o primjeni Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima: 2.2.2 Romski jezik, član 8 – obrazovanje, tačka 189; dostupno na adresi: www.coe.int/t/dg4/education/.../MontenegroECRML1_me.pdf.

14 Istraživanja ukazuju na kognitivne, kulturološke i ekonomske prednosti dvojezičnosti (Hakuta&Pease-Alvarez, 1992). Djecu koja imaju priliku da govore dva jezika treba podstaći da održavaju znanje oba jezika tako da mogu da imaju koristi od dvojezičnog statusa. Djeca iz porodica u kojima engleski nije maternji jezik treba da budu podstaknuta da njeguju i svoj maternji jezik, kao i engleski. U nekim slučajevima, roditelji te djece ne govore engleski. Ako djeca ne održavaju znanje maternjeg jezika, rizikuju da izgube sposobnost efikasne komunikacije sa članovima svoje porodice (Wong Fillmore, 1991). Dodatna podrška maternjem jeziku može da potekne od časova nakon zvanične nastave i subotnjih časova. Više informacija je dostupno na veb-sajtu Centra za primijenjenu lingvistiku: <http://www.cal.org/resources/digest/ncrcds04.html>.

15 Fondacija za otvoreno društvo: http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/montenegro2_20071217_0.pdf.

16 Gurbetski dijalekt je osnova romskog jezika za dvije grupe Roma na teritoriji Crne Gore – Romi koji su porijeklom iz Crne Gore koriste gurbetski sa mješavinom crnogorskog, dok Romi porijeklom sa Kosova govore gurbetskim dijalektom sa primjesama albanskog jezika.

obučen nastavni kadar koji bi bio angažovan za izvođenje nastave na romskom jeziku¹⁷.

3.2 Državne institucije

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je 2010. godine podnijelo Izvještaj o sprovođenju Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, gdje su navedeni svi rezultati u oblastima kulture, obrazovanja, službene upotrebe jezika, javne i privatne upotrebe jezika i u ostalim oblastima koje predviđa Evropska povelja. Generalno, učinjeni su veliki pomaci po pitanju albanskog jezika, a korišćenje tog jezika posebno je vidljivo u obrazovnom sistemu, kroz izvođenje nastave već od predškolskog nivoa. Na Univerzitetu Crne Gore uveden je studijski program „Obrazovanje učitelja na albanskom jeziku“. Riječ je o akademskom studijskom programu u četvorogodišnjem trajanju. Realizuje se kao samostalni studijski program u Podgorici.¹⁸

S druge strane, romski jezik uopšte nije prisutan u crnogorskom obrazovnom sistemu, ni na jednom stepenu obrazovanja. Osnovni razlozi navedeni u izvještajima jesu da jezik nije standardizovan i da nema kvalifikovanog kadra koji izvodio nastavu.

Međutim, postoje određeni pozitivni pomaci:

1. *Standardizacija romskog jezika u regionu zapadnog Balkana*
*Pokrenuta je regionalna inicijativa u Sarajevu za standardizaciju romskog jezika u regionu, što bi bio dobar prvi korak*¹⁹ ka uvođenju romskog jezika u obrazovni sistem.
2. *Romski jezički kamp*
Prema Izvještaju o radu Ministarstva za ljudska i manjinska prava, u 2012. godini po prvi put je organizovan kamp za učenje romskog jezika, u saradnji sa uvaženim stručnjacima iz Srbije i Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije. Obuku je završilo 15 polaznika uzrasta od šest do 18 godina. Cilj kampa bio je da se učenici upoznaju sa standardizovanim romskim jezikom i

17 Podaci dobijeni od g. Sokolja Beganaja, savjetnika u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava.

18 Drugi izvještaj Crne Gore o primjeni Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, 2011. [http://www.google.me/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CC8QFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.gov.me%2FResourceManager%2FFileDownload.aspx%3Frd%3D122588%26Type%3D2&ei=GBVIUb-AJ8GVtQBnyIC4DQ&usq=AFQjCNGSS5t5sjS0M4cEhHeZM4ldfkTEiw&bvm=bv.44990110,d.Yms](http://www.google.me/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CC8QFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.gov.me%2FResourceManager%2FFileDownload.aspx%3Frd%3D122588%26Typ e%3D2&ei=GBVIUb-AJ8GVtQBnyIC4DQ&usq=AFQjCNGSS5t5sjS0M4cEhHeZM4ldfkTEiw&bvm=bv.44990110,d.Yms).

19 Godine 2012, prof. Rajko Đurić dovršio je regionalnu standardizaciju romskog jezika, na inicijativu udruženja „Kali sara“ i Romskog informativnog centra. U projektu su učestvovala Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Hrvatska.

literaturom koja se koristi u izučavanju kulture i tradicije Roma u zemljama u okruženju.

3. *Ministarstvo prosvjete i sporta slaže se sa preporukama Ministarstva za ljudska i manjinska prava i podržava aktivnosti koje imaju za cilj standardizaciju i kodifikaciju romskog jezika.*²⁰ Razmatrana je mogućnost izrade udžbenika na romskom jeziku koji bi mogli da se koriste u osnovnom obrazovanju

Međutim, zbog nepostojanja kvalifikovanog kadra, za sada nije moguće urediti, procijeniti, standardizovati ili kodifikovati romski jezik, kako bi on dobio formu književnog jezika, niti je moguće obučiti stručni kadar koji bi sprovodio nastavu i izrađivao udžbenike.

Nastava na albanskom

Zanimljivo je da se albanski jezik koristi u osnovnom obrazovanju u naseljima gdje ova manjina živi u značajnom procentu, ali nijedna od nadležnih institucija ne daje podatak o tačnom broju govornika. Istovremeno, romski jezik nije uveden u školama gdje Romi i Egipćani predstavljaju veliku manjinu, kao što je slučaj sa Osnovnom školom „Mileva Lajović Lalatović” u Nikšiću, u koju ide skoro 50% učenika romsko-egipćanske populacije.

Roditeljski savjeti u osnovnim školama

Svaka škola pravi program prema svojim posebnim potrebama, ali kako nijedan roditelj iz populacije Roma i Egipćana nije u roditeljskom savjetu, pitanja u vezi sa jezikom nikada nijesu istaknuta u Osnovnoj školi „Mileva Lajović Lalatović”. Značajno je pomenuti da u školu ide 200 učenika, od kojih 89 Roma i Egipćana. Manje od 10% roditelja dolazi na roditeljske sastanke, što ukazuje na problem njihove pasivnosti.

Reforma obrazovnog sistema u Crnoj Gori (testiranje za upis u osnovnu školu)

Reforma obrazovnog sistema u Crnoj Gori ima za cilj stvaranje okruženja koje će biti prilagođeno pojedinačnim potrebama svakog djeteta. Stoga je preporučeno korišćenje progresivnih matrica u boji za provjeravanje spremnosti za polazak u osnovnu školu budući da te matrice nijesu verbalnog karaktera već cijene perceptivne sposobnosti djeteta. Matrice u boji mogu se koristiti pri radu sa djecom koja iz nekog razloga ne razumiju ili ne govore zvanični jezik, sa djecom koja imaju smetnje u razvoju, te djecom sa socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama.

Samo uputstvo zadavanja testa je koncipirano tako da osigurava apsolutno razumijevanje testa, načina rada i očekivanih rezultata. Naime, ispitivač pred djetetom/ispitanikom otvori svesku sa ilustracijom i djetetu kazuje da pogleda sliku,

20 Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016. prepoznala je problem i svrhu standardizacije romskog jezika i predvidjela je niz mjera radi rješavanja tog problema. Za više informacija, vidjeti: <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=99613&rType=2>.

uz pokazivanje figure i ukazivanja da je sa slike isječen jedan dio. Zatim ispitivač pokazuje dijelove kojima se popunjava dio koji nedostaje (pokazuje se redom svaki od njih), i djetetu pokaže način rješavanja zadatka. Nakon toga, dijete proba da samo riješi zadatak. Ako dijete ne uzme odgovarajući dio, ispitivač nastavlja sa objašnjavanjem sve dok dijete sasvim ne shvati suštinu problema koji treba da riješi. Zahvaljujući takvom pristupu, test se smatra afirmativnim i nediskriminativnim. Međutim, romska djeca nijesu u stanju da prate objašnjenja budući da ona nijesu data na romskom, već na većinskom jeziku koji oni ne razumiju. Taj problem je moguće riješiti angažovanjem asistenata koji govore romski i koji bi vodili testiranje.

3.3 Međunarodne i lokalne nevladine organizacije

Krajem školske 2004/2005. godine, sprovedena je nezavisna procjena u okviru projekta „Romska obrazovna inicijativa“²¹ Ukazano je na nešto veću stopu ispisivanja iz škole među djecom u prva tri razreda ciljnih škola u Podgorici, Beranama, Nikšiću, Ulcinju i Baru. Prema podacima Ministarstva prosvjete i nauke, prosječna stopa ispisivanja iz škole među romskim učenicima u tim školama iznosila je 17,3% u školskoj 2005/2006. godini. U Osnovnoj školi „Božidar Vuković Podgoričanin“, u koju ide najveći broj romskih đaka²², ta stopa je dostigla 19,93%, od čega su dvije trećine bili dječaci. U kampu „Konik“²³ skoro jedna četvrtina (22,3%) đaka napustila je školu. Prema podacima Ministarstva prosvjete i nauke, od svih Roma koji su se ispisali iz četvrtog razreda osnovnih škola koje su bile uključene u „Romsku obrazovnu inicijativu“, skoro tri četvrtine (73%) ispisalo se već iz prva tri razreda. Na svim projektima koji su sprovedeni u saradnji sa Ministarstvom prosvjete primijećen je problem jezičke barijere, a pokušaji prevazilaženja tog problema podrazumijevali su uvođenje asistenata-medijatora.

Postoji više projekata u okviru kojih su romski asistenti bili angažovani ili su i dalje angažovani u osnovnim školama. Izvještaji obično ne prave razliku između asistenata (jezičkih asistenata ili asistenata u nastavi) i medijatora, tako da je naziv „asistent“ uglavnom zvanično korišten. Zaposleni asistenti su u stvari obavljali funkcije medijatora (komunikacija na relaciji škola-roditelji i pratili su pohađanje nastave):

21 Nacionalni izvještaj za Crnu Goru, http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/workshop/tesee/dokumenti/book/Montenegro.pdf.

22 Ukupno 40% đaka ove škole su Romi.

23 Osnovna škola „Božidar Vuković Podgoričanin“ ima posebno odjeljenje u kampu „Konik“ sa svega tri razreda, u koja se upisuju samo romski đaci.

3.3.1. „Romska obrazovna inicijativa“ sprovedena je u periodu januar 2006–decembar 2008. godine, uz podršku Romskog obrazovnog fonda (REF)²⁴ REF je sproveo Crveni krst Crne Gore. Tokom prvog programa u Crnoj Gori, u okviru REF-a finansirani su obuka i honorari za osam asistenata širom Crne Gore. Po završetku programa, Ministarstvo prosvjete nije preuzelo plaćanje honorara asistentima i njihova radna mjesta su se postepeno ugasila. U okviru novog, tekućeg programa, REF podržava angažman šest asistenata/medijatora. Nevladine organizacije (NVO) uglavnom rade sa djecom/učenicima iz kampova „Konik 1“ i „Konik 2“ u Podgorici. Sve inicijative su sprovedene u partnerstvu sa Ministarstvom prosvjete i sporta. Trenutno su u toku tri projekta koja podržava REF:

- Program studentske volonterske prakse u školi u kampu „Konik“ (partnerski program NVO Pedagoški centar Crne Gore, Univerziteta u Nikšiću, Ministarstva prosvjete i REF-a),
- Podrška upisu djece od tri do šest godina u vrtić „Vrela Ribnička“,
- Podrška školi „Božidar Vuković Podgoričanin“ u unaprijeđenju uslova u kojima djeca koja žive u kampu „Konik“ pohađaju školu.

3.3.2. Projekat „Podrška punom procesu socijalne inkluzije“, koji se sprovodi kroz pretpriputne fondove „IPA 2010“. Podciljevi projekta odnose se na utvrđivanje organizacionih resursa i kapaciteta za angažovanje romskih i egipćanskih asistenata, načine obezbjeđivanja finansijske podrške, kriterijume i postupak odabira, i parametre za definisanje opisa posla. Posebna podrška pruža se Osnovnoj školi „Božidar Vuković Podgoričanin“, u čijoj se neposrednoj blizini nalazi kamp „Konik“. Ministarstvo prosvjete i Zavod za školstvo, u saradnji sa Pedagoškim centrom Crne Gore i Univerzitetom Crne Gore – Filozofskim fakultetom u Nikšiću, rade u toj školi na poboljšanju uspjeha učenika, smanjenju jezičke barijere, pružanju podrške i pomoći u savladavanju socijalnih vještina i znanja, kao i pružanju podrške u podizanju nivoa povjerenja i zadovoljstva. Zavod za školstvo prati izvršavanje zadataka. U okviru tih aktivnosti, organizovan je predškolski program za 106 djece u Podgorici i 45 u Nikšiću, kako bi se olakšao njihov upis u osnovnu školu (svi su upisani u prvi razred osnovne škole). Trenutno je akcenat stavljen na spriječavanje napuštanja školovanja kroz osposobljavanje medijatora u osam pilot škola (četiri u Podgorici, dvije u Nikšiću, po jedna u Tivtu i Beranama).

3.3.3. U toku 2006. godine sproveden je projekat „**Romska obrazovna inicijativa u Crnoj Gori**“, uključivanjem medijatora, koji je finansirala Fondacija za otvoreno društvo.²⁵ Projekat je bio rezultat saradnje Fondacije za otvoreno društvo, Ministarstva prosvjete, UNICEF-a i Pedagoškog centra. Međutim, kako je već pomenuto, asistenti nijesu nastavili sa radom po završetku projekta.

24 REF – „Podrška populaciji Roma i Egipćana u kampovima Konik“.

25 Fondacija za otvoreno društvo, http://www.osim.org.me/fosi_rom_cg/frame_programske_a.htm.

3.3.4. Institut socijalne inkluzije (ranije Fondacija za stipendiranje Roma) od svog osnivanja, bavi se obrazovanjem romske i egipćanske populacije kroz podršku obrazovanju učenika osnovnih i srednjih škola i studenata na univerzitetu. Program stipendiranja učenika srednjih škola i studenata podrazumijeva, pored materijalne pomoći, i niz drugih aktivnosti koje su usmjerene na praćenje uspjeha, redovnosti pohađanja nastave i mentorske podrške. Tokom sprovođenja projekta „Podrška obrazovanju romske djece iz kampova Konik“, Institut socijalne inkluzije susreo se sa problemom nedovoljnog poznavanja službenog jezika djece koja u područnom odjeljenju Osnovne škole „Božidar Vuković Podgoričanin“ pohađaju nastavu do četvrtog razreda. Stoga su organizovali dopunsku nastavu iz službenog jezika kako bi unaprijedili jezičke vještine djece i kako bi im omogućili da učestvuju u nastavi. Nepoznavanje jezika svakako utiče na napuštanje školovanja, pri čemu su prisutni i drugi faktori kao što su tradicija, rane ženidbe i udaje, migracije/put u inostranstvo, itd.

Jezički asistenti/asistenti u nastavi

Uprkos ostvarenom uspjehu, Ministarstvo **nije** podržalo uvođenje asistenata kao sistemsko rješenje za jezičku barijeru i ispisivanje iz škole. Razlog se nalazi prije svega u nejasno definisanoj ulozi asistenata u nastavi, u okviru projekta koji finansira Fondacija za otvoreno društvo, budući da profesionalni profil tih asistenata nije standardizovan. Uloga asistenata trebalo je da bude pružanje podrške djeci da prevaziđu jezičku barijeru i da savladaju gradivo, što tokom projekta nije ostvareno.²⁶ U okviru projekta Fondacije za stipendiranje Roma, naziv „asistent“ korišten je za poslove „medijatora“, koji nemaju obrazovnu funkciju nego djeluju kao posrednici između ustanova i roditelja i prate redovnost i eventualno napuštanje škole.

Ministarstvo prosvjete i sporta uvelo je sistem testiranja za upis u školu na osnovu progresivnih matrica u boji, koje su afirmativne i nediskriminatorne. Međutim, Ministarstvo nije obezbijedilo testove za upis u školu na maternjem jeziku, što je bilo dužno da učini u skladu sa ratifikovanom Konvencijom protiv diskriminacije u odgoju i obrazovanju (član 5).²⁷

26 Drugi izvještaj Crne Gore o ostvarivanju Okvirne konvencije, 2011. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_2nd_SR_Montenegro_mt.pdf.

27 Konvencija o zabrani diskriminacije u odgoju i obrazovanju, član 5. <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BRacialdiscrimination.pdf>.

IV Studija slučaja: škole u opštini Nikšić

Odabir opštine i naselja za sprovođenje istraživanja

Opština Nikšić je treća opština u Crnoj Gori po broju Roma i Egipćana, ali ne postoji dovoljno podataka o obrazovanju. Stoga je ta opština odabrana za ovu studiju.²⁸

U opštini Nikšić, Romi i Egipćani žive uglavnom u četiri naselja – u naselju Brlja, koje se dijeli na Gornju i Donju Brlju, Naselje pod Trebjesom, Budo Tomović i Željezara. Prema podacima iz posljednjeg popisa iz 2011. godine, 483 osobe iz opštine Nikšić izjasnile su se da pripadaju romskoj nacionalnosti (0,67% od ukupnog stanovništva), dok je 402 njih navelo romski jezik kao maternji (uglavnom je riječ o gurbetskom dijalektu sa Kosova). Broj lica koja su se izjasnila kao Egipćani je sličan (446), pri čemu je njihov maternji jezik albanski. Prema popisu, 242 Roma i 237 Egipćana ima ispod 18 godina.²⁹ Cjelokupna situacija ove populacije bliže je objašnjena Izvještajem o lokalnom učešću, koji je izradila NVO „SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja” u Nikšiću:

28 Nekoliko lokalnih NVO pokušale su da sprovedu istraživanje o stanju, ali njihovi nalazi nijesu relevantni zbog nedosljednih uzoraka.

29 Popis stanovništva u Crnoj Gori, 2011. <http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje%281%29.pdf>

Jedan od najvećih problema romske zajednice jeste veliki broj neobrazovanih i nepismenih. Uzrok za to su na prvom mjestu veoma loši uslovi života. Djeca nemaju šta da obuju i obuku, nemaju para za knjige i tašne. Škole su daleko od naselja pa im je naporno da pješače, a roditelji ne mogu da im obezbijede novac za prevoz. Porodice žive u barakama koje su u veoma lošem stanju. Veoma mali broj Roma je zaposlen, ali su im plate neredovne, kasne po nekoliko mjeseci, pa moraju da se snalaze na različite načine (da prose, sakupljaju otpad...). Čim dijete napuni 15 godina, roditelji mu kažu da mora da se snalazi i zaradi za sebe i porodicu. Neki roditelji djecu tjeraju da prose i sakupljaju otpad već sa osam-devet godina jer nemaju od čega da žive.³⁰

Formiranje fokus grupa

Studija slučaja je rađena metodom fokus grupe, pri čemu su formirane:

1. Jedna grupa asistencijata koji su bili uključeni u pomenute projekte. U fokus grupi je bilo šest ispitanika – tri ispitanika su bili Egipćani koji su govorili romski, a tri Egipćani koji su govorili albanski jezik³¹.
2. Četiri fokus grupe su uključile roditelje po naseljima u kojima žive. Ispitanici su bili romskog i egipćanskog porijekla. Iz naselja Brlja bilo je prisutno deset romskih roditelja, iz Naselja pod Trebjesom osam roditelja mješovitog porijekla, a učestvovalo je i po osam roditelja iz naselja Željezara i Budo Tomović (50% Roma i 50% Egipćana). Ukupno su ispitana 34 roditelja koji su odgovarali na niz pitanja o upotrebi maternjeg/manjinskog jezika u obrazovanju svoje djece.

30 Godišnji izvještaj Centra za romske inicijative, Položaj romske manjine i položaj Romkinja u zajednici, 2010, http://www.sosnk.org/wp-content/uploads/2010/05/Položaj_romske_manjine_i_položaj_Romkinja_u_zajednici.pdf.

31 Romi govore romski kao svoj maternji jezik, dok Egipćani govore albanski.

Nalazi studije slučaja

Asistenti ili medijatori socijalne inkluzije počeli su sa radom u Osnovnoj školi „Mileva Lajović Lalatović“ u okviru projekta „Romska obrazovna inicijativa“. Predškolski program je organizovan za 106 romske i egipćanske djece u Podgorici i 45 romske i egipćanske djece u Nikšiću, kako bi se olakšao njihov upis u osnovnu školu (sva djeca su uspješno upisana). Asistenti su pomogli djeci u učenju i savladavanju jezičke barijere i razgovarali su sa roditeljima i ustanovama. Trenutno je akcenat stavljen na spriječavanje napuštanja školovanja kroz izradu mehanizama prepoznavanja u osam pilot škola (četiri u Podgorici, dvije u Nikšiću, po jedna u Tivtu i Beranama).³²

Sektor civilnog društva predložio je dosta više lica za obuku i rad sa djecom, ali su samo dva asistenta bila angažovana. Projekat je okončan i asistenti su ga ocijenili kao veoma efikasan. Djeca se nijesu nalazila u neprijatnim situacijama da ne razumiju šta im se govori na času, njihov nivo obrazovanja je pobošljan i manje su napuštala školu.³³ Međutim, čim je prestalo finansiranje projekta, institucije nijesu prepoznale neophodnost nastavka aktivnosti i asistenti su prestali da rade u školama. To se negativno odrazilo na stopu napuštanja škole.

U 2012. godini, preko Ministarstva za prosvjete i sport angažovana su dva asistenta u cjelokupan postupak upisa u predškolske i školske ustanove. U tom slučaju, asistenti su bili uključeni u testiranje djece za upis u osnovne škole, korišćenjem progresivnih matrica u boji za provjeravanje spremnosti za polazak u osnovnu školu. Test nije diskriminatoran, ali ga nijesu sprovela lica koja znaju manjinski jezik, tako da asistenti u tom slučaju nijesu imali prilike da pomognu djeci davanjem objašnjenja na maternjem jeziku.


Samo je deset roditelja odgovorilo da je njihovo dijete imalo prilike da bude ispitano na maternjem jeziku prilikom testiranja za upis u osnovnu školu, dok ostali nijesu ni znali za tu mogućnost niti su znali da mogu da se pozovu na to pravo. Oko 50% (17) roditelja odgovorilo je da je u toku nastave njihovo dijete imalo asistenta u nastavi, što im je pomoglo da prevaziđu jezičku barijeru, ali i da djeca budu zainteresovanija za nastavni program, pri čemu su i oni sami pokazivali više inicijative.

Polovina ispitanika (17) složila se da je uvođenje romskog jezika u prva četiri razreda djelimično rješenje prilagođavanja djece na službeni jezik, dok je druga polovina (17) odgovorila da je neophodno uvesti i albanski jezik koji razumije većina djece³⁴. Razlog zašto bi manjinski jezik bio prikladniji jeste taj što se u

32 Podaci dobijeni u razgovoru sa Tamarom Milić, savjetnicom za inkluzivno obrazovanje u Ministarstvu prosvjete i sporta

33 Podaci dobijeni u razgovoru sa Fatimom Nazom, članom NVO „CRI“. Međutim, postoji bojazan da analizirani uzorci nijesu prikladni i da stoga nijesu validni.

34 Albanski je maternji jezik 2.500 Egipćana koji žive u Crnoj Gori.



porodicama govori ili romski ili albanski, tako da je dijete prvih godina obrazovanja slabo u kontaktu sa jezikom većine.

Jezička ograničenja roditelja

Prema riječima roditelja, nastavnici uvijek preporučuju da se sa djecom govori na crnogorskom jeziku, što nije lako jer većina majki, koje najviše borave sa djecom, ni same ne znaju dobro crnogorski jezik. Na taj način, dijete odraslo u porodici u kojoj se većinski jezik ne govori ne razumije u cijelini nastavu, vremenom gubi interesovanje za učenje i na kraju, usljed slabog uspjeha, odustaje od školovanja. Istovremeno, u školi se odvija i proces desocijalizacije jer se početni interes i mogućnost druženja sa djecom koja govore većinski jezik nalaze u drugom planu zbog jezičke barijere. Na taj način, nepoznavanje većinskog jezika dodatno utiče na odluku o napuštanju školovanja.

V Zaključci

Analizom dokumenata i poređenjem sa terenskom analizom, dolazi se do zaključka da iako niz pravnih odredaba upućuje na potrebu uvođenja romskog jezika u škole, ustanove nijesu našle odgovarajući mehanizam da to ostvare u praksi.

NVO pokušavaju da riješe problem slabog učešća romske djece u obrazovnom sistemu; međutim, nakon okončanih projekata – bez obzira na to koliko su uspješni i opravdani, obrazovne ustanove prestaju sa primjenom primjera dobre prakse. Svaka inicijativa traje onoliko dugo koliko traju sredstva u okviru tih projekata. Koncept asistenata pokazao se kao veoma koristan jer doprinosi smanjenju stope napuštanja obrazovanja, ali i povećanju broja djece koja uspješno završavaju školovanje.

Generalno, usvajanjem Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, Strategije za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori i Akcionog plana za sprovođenje Strategije, država je preduzela niz zakonskih mjera koje u potpunosti zadovoljavaju potrebu za očuvanjem identiteta, kulture i posebnosti školovanja ove populacije. Međutim, kada je reč o konkretnoj primjeni, situacija je drugačija. Crna Gora može poslužiti kao pozitivan primjer u regionu u pogledu usvajanja dobrih mjera politike, ali isto tako može predstavljati i negativan primjer s obzirom na stepen primjene tih mjera na lokalnom planu. Jedna od mjera za prevazilaženje tog problema je izrada lokalnih akcionih planova, kako bi se ratifikacija dokumenata i sprovođenje Nacionalne strategije podigli na viši nivo. U toku 2008. godine, Lokalni akcioni

plan za uključivanje Roma usvojen je u opštini Nikšić, ali od predviđenih 40.000 eura na godišnjem nivou, odobreno je samo 9.000 eura u posljednje četiri godine za potrebe te populacije.³⁵

Asistenti ili medijatori koji dolaze iz romske i egipćanske zajednice predstavljaju most između škole i roditelja. Oni uočavaju i rješavaju eventualne konfliktne situacije i pružaju pomoć nastavnicima i učenicima u slučajevima nepoznavanja jezika. Radi postizanja održivosti te pozicije, prije svega treba izraditi standarde zanimanja i detaljne opise posla, kako bi se omogućilo da asistenti imaju zakonsku osnovu za rad. To bi im omogućilo da steknu znanje potrebno za pružanje pomoći djeci u savladavanju jezičke barijere, socijalne isključenosti, i da doprinesu jednakom obrazovanju djece koja su diskriminisana.

Radi donošenja buduće politike u školama, potrebno je podići svijest roditelja o značaju njihovog učešća u školskom sistemu odlučivanja. U tom smislu, treba ih podstaći da pristupe roditeljskim savjetima i učestvuju u njihovom radu. Roditelji imaju najveću ulogu u cijelom procesu, ali u brojnim slučajevima ni roditelji nemaju potrebno znanje službenog jezika, pri čemu je veliki broj njih i nepismen.³⁶ Stoga su nemoćni da pomognu uprkos želji za promjenama. Oni nijesu upoznati sa procesom upisa i značajem obrazovanja, tako da je uloga medijatora i asistenata od ključnog značaja. Prema mišljenju Igora Lakića, člana Komiteta eksperata za primjenu Povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, privremeno i kratkoročno rješenje bilo bi angažovanje specijalizovanog kadra koji bi izvodio nastavu na romskom jeziku. Dugoročno rješenje bilo bi slanje određenog broja učenika u inostranstvo kako bi stekli kvalifikacije iz romskog jezika.

Da bi se uveli jezički asistenti, neophodno je prihvatiti jednu od kodifikovanih varijanti romskog jezika. To je neophodan korak ka izradi profesionalnog profila asistenta u nastavi, izdavanju udžbenika na romskom jeziku i upotrebi tih udžbenika u nastavi na romskom jeziku. Djeca koja su se školovala na maternjem jeziku sigurno bi lakše i mnogo bolje usvajala znanja i postizala bolji uspjeh³⁷. Pored toga, uvođenje romskog jezika neophodno je radi njegovog očuvanja i radi očuvanja kulturnog identiteta Roma čiji suštinski element predstavlja jezik. Naravno, romska djeca moraju znati i službeni jezik zemlje. Časovi na službenom jeziku mogli bi imati koristi od nastave na romskom jeziku, čime bi se omogućilo djeci da uče i bolje razumiju službeni jezik i da uspješno završavaju školu.

35 Razgovor sa g. Mirsadom Muratovićem iz lokalne NVO „Romska nada“.

36 Prema istraživanjima NVO, nepismenost te populacije prelazi 70%.

37 Prema rezultatima istraživanja, kvalitet znanja maternjeg jezika od velike je važnosti za ukupni jezički razvoj djece, pri čemu dobro poznavanje maternjeg jezika pruža solidan osnov za sticanje znanja drugog jezika. Za više informacija, vidjeti fusnotu 14.

VI Preporuke

Opravdani razlozi uvođenja romskog jezika i asistenata u škole su sljedeći:

1. Smanjiti i spriječiti ispisivanje iz škole;
2. Spriječiti ili smanjiti nepismenost;
3. Unaprijediti obrazovni nivo romske djece, povećati njihovo učešće u srednjem i višem obrazovanju;
4. Očuvati romski jezik i kulturu.

Preporuke za državne institucije, na osnovu studije slučaja:

1. Ministarstvo prosvjete i sporta treba da angažuje asistente koji govore romski jezik, koji bi vodili testiranje za upis u osnovne škole, tako da romska djeca mogu da razumiju šta treba da urade;
2. Ministarstvo prosvjete i sporta treba da prihvati regionalnu kodifikaciju romskog jezika koja je prihvatljiva za većinu Roma u Crnoj Gori;
3. Ministarstvo prosvjete i sporta treba da uvede standarde zanimanja za profil romskog asistenta u nastavi (koji će imati ulogu jezičkog asistenta i medijatora);
4. Ministarstvo prosvjete i sporta treba da uvede romske asistente u nastavi u obrazovni sistem;

5. Organizovati kurseve obuke kadra koji bi držao nastavu na romskom jeziku i preduzeti afirmativne mjere kako bi se podstakao upis na te kurseve; u nedostatku takvih kurseva, privremeno angažovati kvalifikovan kadar iz zemalja regiona;
6. Obezbijediti nastavu na romskom jeziku u prva četiri razreda, koju bi učenici mogli da izaberu kao fakultativni vid obrazovanja;
7. Uvesti udžbenike na romskom jeziku za potrebe fakultativne nastave; uvrstiti teme o romskoj kulturi, tradiciji i istoriji u udžbenike u redovnoj nastavi, i uključiti romske autore među autore udžbenika.

Preporuke za civilni sektor:

1. Pojačati rad sa roditeljima o značaju odgovarajućeg obrazovanja u vidu otvorenih tribina, direktnog rada sa pojedincima, organizovanjem radionica, seminara;
2. Sarađivati sa asistentima u nastavi i roditeljima na praćenju pohađanja nastave i komunikacije između škola i roditelja.

VII Bibliografija

Zakon o manjinskim pravima i slobodama

http://www.skupstina.me/cms/site_data/NOVI%20ZAKONI/PREDLOG%20ZAKONA%20O%20IZMJENAMA%20I%20DOPUNAMA%20ZAKONA%20O%20MANJINSKIM%20PRAVIMA%20I%20SLOBODAMA.pdf

Fondacija za otvoreno društvo

http://www.osim.org.me/fosi_rom_cg/frame_programske_a.htm

Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2012–2016.

<http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=99613&rType=2>

Strategija manjinske politike


<http://www.fzm.me/Arhiva/strategija%20manjinske%20politike.pdf>

Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima

http://balkanshumanrights.org/bcms/wp_content/uploads/2010/02/Evropska-povelja-o-regionalnim-i-manjinskim-jezicima.pdf

Jednak pristup kvalitetnom obrazovanju za Rome

http://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/montenegro2_20071217_0.pdf



Konvencija protiv diskriminacije u odgoju i obrazovanju
<http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Kon-DiskrObraz.htm>

Popis stanovništva u Crnoj Gori 2011. godine
[http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje\(1\).pdf](http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf)

Drugi izvještaj Crne Gore o ostvarivanju Okvirne konvencije
http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_2nd_SR_Montenegro_mt.pdf

Položaj romske manjine i položaj Romkinja u zajednici
http://www.sosnk.org/wp-content/uploads/2010/05/Polozaj_romske_manjine_i_polozaj_Romkinja_u_zajednici.pdf

VIII Spisak intervjuisanih predstavnika institucija i organizacija

- **Ministarstvo prosvjete i sporta**
Tamara Milić, savjetnica za inkluzivno obrazovanje
- **Ministarstvo za ljudska i manjinska prava**
Sokolj Beganaj, savjetnik
Sabahudin Delić, nacionalni koordinator Dekade Roma
- **Komitek eksperata za primjenu Povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima**
Igor Lakić, član Komiteta
- **Nacionalni savjet Roma i Egipćana**
Muhamed Uković, potpredsjednik
- **Fondacija za stipendiranje Roma / Institut socijalne inkluzije**
Andrija Đukanović, koordinator na projektu
- **Romski obrazovni fond**
Nataša Kočić-Rakočević, koordinator na projektu
- **Delegacija EU u Crnoj Gori**
Jadranka Milić, „task“ menadžer u Delegaciji EU
- **Lokalna romska NVO „Romska nada“**
Mirsad Muratović

IX Upitnici

Pitanja za asistente

1. U kom vremenskom periodu ste radili kao asistent/medijator?
2. U koji projekat ste bili uključeni?
3. Šta su bila Vaša zaduženja?
4. U kojoj su mjeri djeca bila spriječena da prate redovnu nastavu zbog jezičke barijere i kako ste uticali na rješavanje tog problema?
5. Vaše preporuke ili prijedlog za umanjeње problema jezičke barijere.

Pitanja za eksperte

1. Jeste li imali studente iz romske ili egipćanske populacije?
2. Kakav je bio njihov uspjeh na studijama:
 - a) iznad prosjeka
 - b) vrlo dobar
 - c) prosječan
 - d) ispod prosjeka
3. Da li smatrate da je jezička barijera uticala na kvalitet njihovog usvajanja gradiva tokom studija i zašto?
4. Da li ste upoznati sa programima afirmativnih mjera i pravno obavezujućim dokumentima u vezi sa pravima manjina (Roma)?
5. U kojoj mjeri se ti dokumenti primjenjuju u Crnoj Gori?
6. U kojoj mjeri nepostojanje maternjeg jezika u obrazovanju i istovremeno učenje većinskog jezika utiču na:
 - a – napredovanje u obrazovanju.
 - b – socijalni aspekt mladih Roma i Egipćana?
7. Imate li uvid u broj kvalifikovanog kadra koji bi mogao da izvodi nastavu na romskom jeziku?
8. Imate li neki prijedlog za poboljšanje jezičke politike u školama?

Pitanja za predstavnike institucija

1. Da li ste upoznati sa zakonskim okvirom za obrazovanje na romskom jeziku u Crnoj Gori?
2. Da li ste upoznati sa ratifikovanim dokumentom – Evropskom poveljom o regionalnim ili manjinskim jezicima, koja se odnosi na obrazovanje na romskom jeziku?
3. Po Vašem mišljenju, iz kojih razloga se zakonski okvir i ratifikovani dokumenti ne primjenjuju?
4. Šta je Vaša institucija uradila, u okviru svog mandata, nakon ratifikacije Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima, na planu uvođenja testiranja djece na maternjem jeziku pri upisu u osnovnu školu?
5. Koji je razlog neuspjeha projekta uvođenja romskih asistenata u nastavu u obrazovni sistem (pitanje se odnosi na projekat Fondacije za otvoreno društvo za Ministarstvo prosvjete i sporta)?
6. S obzirom na to da Strategija za poboljšanje položaja Roma i Egipćana predviđa uvođenje asistenata u nastavu, kakvi su planovi Vaše institucije za sprovođenje tih planova u vezi sa obrazovanjem na romskom jeziku?
7. Imate li neki drugi plan za spriječavanje napuštanja obaveznog osnovnog obrazovanja romske djece, koje je dobrim dijelom posljedica nepoznavanja jezika na kome se izvodi nastava?

Pitanja za nevladine organizacije

1. Da li ste imali projekte koji su se bavili pitanjem obrazovanja Roma i Egipćana?
2. Da li ste u okviru Vaših projekata obrađivali problem jezičke barijere u pristupu osnovnom obrazovanju? Ako jeste, navedite sa kakvim problemima su se učenici suočavali?
3. Ako ste pokrenuli inicijative prema nadležnim institucijama, navedite detalje.
4. Da li smatrate da bi uvođenje asistenata u nastavi olakšalo rješavanje ovih problema?
5. Da li smatrate da bi uvođenje romskog jezika u prva četiri razreda osnovne škole djelimično riješilo problem prilagođavanja djece na službeni jezik?
6. Da li mislite da nivo znanja jezika utiče na uspjeh u školi i zašto?
7. Da li mislite da nivo znanja jezika utiče na napuštanje škole i zašto?
8. Vaše preporuke za rješavanje ovog problema.

Pitanja za roditelje

1. Kada je vaše dijete upisivano u prvi razred osnovne škole, na kojem jeziku je obavljeno testiranje sposobnosti za upis?
2. Ako je drugi jezik u Vašoj porodici albanski, da li je bilo mogućnosti da testiranje za upis u osnovnu školu obavite na albanskom jeziku?
3. Da li Vam je poznato da Vaše dijete ima pravo da bude testirano na maternjem jeziku?
4. Da li ste prilikom upisa djeteta u školu bili upoznati sa tim da dijete ima pravo da bude testirano na maternjem jeziku?
5. Da li je dijete imalo asistenta u nastavi? Ako jeste, koliko je to pomoglo djetetu da redovno prati nastavu?
 - a) Da, pomoglo je djetetu da prevaziđe slabije poznavanje službenog jezika
 - b) Pomoglo je veoma malo
 - c) Uopšte nije pomoglo
6. Da li ste Vi u mogućnosti da svom djetetu pomažete u izradi domaćih zadataka na crnogorskom jeziku?
 - a) Da, u mogućnosti sam da pomažem
 - b) I sam/a slabo poznajem službeni jezik
 - c) Nijesam u mogućnosti da pomažem

7. Da li se dijete druži sa djecom u školi koja ne govore romski ili albanski?
8. Da li smatrate da bi uvođenje romskog jezika u prva četiri razreda osnovne škole djelimično riješilo problem prilagođavanja djece na službeni jezik?
9. Da li mislite da nivo znanja jezika utiče na uspjeh u školi i zašto?
10. Da li mislite da nivo znanja jezika utiče na napuštanje škole i zašto?

